

ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

СОЛОВЬОВА Раїса Петрівна

О.М.ПОТРЕСОВ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ РУСІ
РОСІЇ /90-ті р. XIX ст. - 1917 р./

Спеціальність 07.00.03 - всесвітня історія

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Донецьк-1996



Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі загальної історії Київського національного університету ім.Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Рябцев В.П.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Єрхов Г.П.

кандидат історичних наук, доцент
Леонов С.Л.

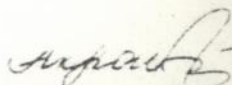
Провідна організація: Інститут національних відносин і
політології НАН України

Захист відбудеться " 10 " серпня 1995 р. о 14 год.,
на засіданні спеціалізованої вченої ради К.06.06.01 по присудженню
наукового ступеню кандидата історичних наук в Донецькому державно-
му університеті /340055, м.Донецьк, вул.Університетська, 24/
корпус 2, ауд.38/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці До-
нецького державного університету.

Автореферат розіслано " 9 " листопада 1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат історичних наук,
доцент

 О.В.Кравців

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Історичне відновлення суспільства на сучасному етапі, його демократизація та гласність створили реальні умови для очищення історичних знань від суб'єктивізму і фальсифікації.

Розширення меж наукового пізнання істориків вимагають поглибленої розробки питань, пов'язаних з дослідженням діяльності лідерів соціал-демократії, тому що значна кількість політичних діячів, які здійснили суттєвий вплив на хід суспільно-політичного життя Росії, були представниками соціал-демократії.

Олександр Миколайович Потресов /1.09.1869-11.07.1934 рр./ як один із лідерів соціал-демократії і як представник альтернативної думки більшовизму є своєрідною білою плямою в історії. Його особистість була сфальсифікована.

Актуальність дисертаційної роботи визначається також і тим, що дана проблема не розроблена в історичній літературі України.

Дослідження обраної теми важливо для того, щоб відтворити справжню історію громадсько-політичної діяльності відомої історичної особи О.М.Потресова у всіх ракурсах, запобігти її ідеологізації і політичному спотворенню. Цими обставинами, а також відсутністю узагальнюючих праць з проблеми і зумовлений вибір зазначеної теми дисертаційної роботи.

Об'єктом дослідження є різноманітні літературні та архівні джерела, монографії, статті, написані істориками, публіцистами, збірники документів, що в тій чи іншій мірі висвітлюють громадську та літературну діяльність О.М.Потресова.

Предметом даного дослідження виступає формування ідейних поглядів і становлення О.М.Потресова як одного із лідерів російської соціал-демократії, ідейно-політична позиція його в ролі першої російської буржуазно-демократичної революції /1905-1907 рр./. Окремий розділ дослідження присвячено висвітленню проблеми громадсько-політичної та літературної діяльності О.М.Потресова в період між двома буржуазно-демократичними революціями /1907-1917 рр./.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період 90-ті роки XIX століття - 1917 рік, тобто з моменту появи О.М.Потресова в революційному русі до жовтня 1917 року, коли ідейне протистояння переросло в окремо взяті позиції до більшовизму з подальшою еміграцією за кордон.

Стан наукової розробки теми. Громадсько-політична діяльність О.М.Потресова до теперішнього часу в деякій мірі відображена лише у загальних працях з історії російської соціал-демократії. На жаль, весь матеріал про О.М.Потресова обмежується іноді лише декількома абзацами, а то й рядками.

Одна із перших згадок про О.М.Потресова виявлена у роботі К.Левіна,¹ опублікованої на початку XX століття, для якої характерний яскраво виражений публіцистичний характер. В ній О.М.Потресов, як лідер соціал-демократії, характеризується в найбільш загальних рисах, що не дає можливості детально відтворити окремі епізоди його життєдіяльності. Це характерно і для робіт дещо пізнішого часу, зокрема праці М.Батуріна.² Важливу

¹Левин К. Политические партии в России. М., 1907.

²Батурин Н.Н. Кто такие большевики и меньшевики. М.: Изд-во Д.М.Кумакова, 1917.

сторінку в політичній біографії О.М.Потресова відкриває робота Л.Мартова,¹ в якій автор фрагментарно, але об'єктивно показує деякі аспекти його громадсько-політичної діяльності: участь у роботі "Союзу боротьби за визволення робітничого класу", видавничу діяльність та ін. Ця праця є значним внеском в доробок досліджуваного питання.

Більш предметно проблема, що досліджується, розроблялась в 20-30-ті роки. Саме в цей період вийшли праці з історії меншовизму,² в яких автори йдуть більше шляхом аналізу в цілому даної течії і менше всього звертають увагу на всебічний аналіз його лідерів, в тому числі і О.М.Потресова. Деякі аспекти громадсько-політичної діяльності О.М.Потресова висвітлені в публікації Г.Зінов'єва,³ де на фоні боротьби В.І.Леніна за створення партії нового типу поданий короткий аналіз життєвого шляху Олександра Миколайовича. Заслуговує на увагу робота В.Колоколкіна,⁴ в якій відображені стосунки О.М.Потресова з В.І.Леніним і П.Б.Струве.

Необхідно визнати досить суперечливий і неоднозначний

¹История Российской социал-демократии./ Под ред.Л.М.Мартова/. - Без м/и. - Книга, 1918.

²Вардин Ил. Революция и меньшевизм.- М.-Л. Госиздат, 1925.; Диманштейн С.М. Кто такие меньшевики. Харьков, 1922; Залежский В.И. Ликвидаторы. М.: Молодая гвардия, 1931.; Лепешинский П. О ликвидаторстве в годы реакции.// Старый большевик, 1933. - № 3.-С.30-47; Мартынов А.О меньшевизме и большевизме.// Красная новь. М., 1923.

³Зиновьев Г. История Российской Коммунистической партии /большевиков/: Популярный очерк.- 3-е изд.-Харьков:Пролетарий, 1924.

⁴Колоколкин В. История большевизма в социал-демократическом освещении.- М.-Л.: Московский рабочий, 1927.

характер розвитку історіографії проблеми в 20-30-ті роки. Ста-лінська "короткокурсна" історіографія мала яскраво виражений класовий характер, тому особистість О.М.Потресова була сфальсифікована і на неї було накладено ідеологічне табу. Наприклад, у працях В.Адоратського, К.Розенблюма¹ багато аспектів дослідження отримали одностороннє, механічне висвітлення і з партійних та класових позицій. Зокрема, О.М.Потресов у авторів виступав як "ліквідатор", ідеї якого були шкідливими і небезпечними. Суттєвий недолік цих робіт полягає в їх апологетичному характері, відсутності аналітичного і критичного підходу до дійсності, що було притаманно літературі цього періоду, оскільки, існуючі в науці традиції не давали можливості вийти за рамки розроблених узагальнених схем. Але, незважаючи на це, ці праці заслуговують увагу дослідників - вони є одними із аспектів для критичного аналізу особистості О.М.Потресова.

Найбільш цікавими в контексті дисертаційного дослідження є роботи Ст.Івановича² і Б.Ніколаєвського.³ Досить оригінально, під кутом зору психологізму показав аспекти культурно-психологічного портрету О.М.Потресова Ст.Іванович. В цій роботі цікаво відтвориться життєвий і творчий шлях видатної постаті російської духовної культури О.М.Потресова. Автор особливу увагу

¹Адоратский В. Большевизм в годы реакции./ В борьбе с ликвидаторством, отзовизмом и троцкизмом /1908-1914 гг.// Московский рабочий.М.-Л., 1927.; Розенблюм К. Второй съезд партии./ Под ред.С.Аввакумова.- Л.: Ленпартиздат, 1933.

²Иванович Ст. Опыт культурно-психологического портрета.- Париж. /Б.И./.- 1938.

³Потресов А.Н. Посмертный сборник произведений. Б.Николаевский. А.Н.Потресов. Опыт литературно-политической биографии.- Париж.- 1937.

приділяє характеристиці його складного, суперечливого⁹, драматичного образу. Досить переконливо розкриває значення теоретичної спадщини О.М.Потресова по самій суті суспільного прогресу.

Дуже широкий матеріал з проблеми, що розглядається, міститься в книзі Б.Ніколаєвського, в якій автор здійснив досить повний комплексний аналіз літературно-політичної біографії О.М.Потресова, вірно визначив мотиви переходу його в опозицію по відношенню до В.І.Леніна і більшовиків, продемонстрував можливу ступінь об'єктивності при аналізі досліджуваної проблеми, ґрунтовно показав процес формування суспільно-політичних поглядів О.М.Потресова і становлення його в російському суспільно-політичному русі. Певне місце в роботі займає висвітлення суті проблем, розробкою яких займався О.М.Потресов. Це перша серйозна, своєрідна спроба заповнити досить суттєву прогалину в історії соціал-демократії. На жаль, обидві роботи були опубліковані за кордоном. Подібних змістовних і цікавих праць в цей період у нашій країні не з'явилось.

Визначну цінність мають наукові праці, опубліковані в 50-60-ті роки, зокрема В.Степанова¹ і В.П.Рябцева.² В.Степанов об'єктивно розкриває роль О.М.Потресова в історії створення газети "Іскра". Викладений в цій праці матеріал являє собою суттєве логічне доповнення дослідження радянських вчених, особливо при абсолютній відсутності сучасних узагальнюючих деідеологізованих

¹ Степанов В.Н. и др. Ленинская "Искра". История создания и распространения. 1900-1902 гг. / В.Степанов, Н.Терковский, Карл Вигель. - М.: Книга, Лейпциг Фаб Фаухбухверлаг. - 1984.

² Рябцев В.П. Историческое значение опыта борьбы В.И.Ленина против ликвидаторства.К.: Вища школа: Изд-во при Киев.университете. - 1988.

робіт з цієї проблеми. В монографії В.П.Рябцева вперше аналізуються теоретичні аспекти політичної діяльності О.М.Потресова, показується його керівна роль в боротьбі меншовиків проти В.І.Леніна. Інші дослідження: Л.Ф.Добродомової, В.Тюріна¹ не позбавлені традиційних апологетичних стереотипів, викликаних часом їх опублікування. Автори навіть не намагаються вийти за рамки ідеологічних догматів і характеризують О.М.Потресова лише як представника ідейної течії ліквідаторства. Але, не дивлячись на упереджені ідеологічними замовленнями висновки, ці роботи мають певний науковий інтерес з огляду на фактологічний матеріал.

В пілому пошук і утвердження нових підходів, відмова від стереотипів здійснюється поки що недостатньо швидко. При аналізі політичної боротьби серед російської соціал-демократії, на наш погляд, непробачно мало в історичній літературі відводилося місця оцінці особи О.М.Потресова, який відігравав одну з керівних ролей в історії російської соціал-демократії. Аналіз опублікованих праць дає змогу зробити висновок, що оцінка політичного протистояння в російській соціал-демократії програє від того, що в ній, по суті, відсутній О.М.Потресов, як політичний діяч, чиї погляди з більшості питань були вирішальними для меншовиків. До нинішнього часу відсутні і в Україні спеціальні історичні дослідження суспільно-політичної діяльності О.М.Потресова. Немає сумніву, що необхідні наукові роботи з даної проблеми.

¹Добродомова Л.Ф. Борьба большевиков в годы столыпинской реакции за сохранение и укрепление нелегальной революционной партии. Изд-во МГУ, - 1965; Халипов А.С. Борьба В.И.Ленина против ликвидаторства /1908-1914 гг./ - Минск.- 1982; Тюрин В.И. Борьба большевиков во главе с Лениным за партию против ликвидаторов, отзовистов и примиренцев /1907-1910 гг./.- Пенза. - 1970.

Джерельна база дослідження дуже широка і різноманітна.

Головним джерелом дослідження є епістолярна спадщина О.М.Потресова.¹ Дисертантом виявлено понад 300 статей, брошур, рецензій, написаних О.М.Потресовим, які дають змогу розглянути його теоретичні погляди з цілого ряду проблем суспільного руху і об'єктивно відобразити повну картину складних етапів всієї його діяльності як політичного діяча. Для його праць були характерні широта постановки проблем, строга перевіреність фактичного матеріалу, чітка логіка роздумів, яскрава і образна манера викладу. Спектр питань, які розглядав О.М.Потресов був досить широкий: про розстановку політичних сил в країні, про гегемона і союзників в буржуазно-демократичній революції, про парламентську діяльність, про розвиток культури, про джерела розвитку російської суспільної думки, питання війни і миру, створення правової держави і т.д.

Важливу групу джерел складають архівні документи Центрального державного історичного архіву і Архіву Російського центру зберігання і вивчення документів новітньої історії. Але в них здебільшого подані лише короткі біографічні відомості про Потресова О.М. і відбиті деякі аспекти громадсько-політичної діяльності його. Не всі матеріали є рівноцінними, тому до більшості з них необхідно підходити з позицій об'єктивності. Доцільно зазначити, що сукупність використаних документів фондів забезпечує наукове вивчення проблеми.

¹Потресов А.Н. Этюды о русской интеллигенции. - 1907; Его же. Критические наброски. // Наша заря. - 1911. - № 3. - С.71-78; Потресов А.Н., П.Б.Аксельрод /45 лет общественной деятельности/. - Спб. - 1914; Потресов А.Н. Интернационализм и космополитизм. - Изд-во "Книга". П.-М., 1916.

Без сумніву, суттєвим джерелом для дослідження була періодична преса,¹ в якій з своїми статтями виступав О.М.Потресов. Це перш за все, меншовицькі видання, легальні і нелегальні більшовицькі газети і журнали, які дають уявлення про політичну діяльність О.М.Потресова.

Необхідним джерелом для вивчення проблеми є резолюції П-У з'їздів РСДРП та резолюції партійних форумів меншовиків, де обґрунтовувалась оцінка політичної позиції О.М.Потресова.²

Визначне значення для освітлення теми мають документальні збірники; енциклопедичні словники, в яких містяться короткі біографічні дані про О.М.Потресова і алфавітні покажчики його псевдонімів.³

Цінним джерелом є листування О.М.Потресова з В.І.Засулич, П.О.Мартовим, Г.В.Плехановим, П.Б.Струве, М.І.Туган-Барановським, А.Парвусом і ін.лідерами соціал-демократії,⁴ в якій висвітлюється оцінка поглядів О.М.Потресова з різних проблем

¹Заря. - 1901. - № 1-3; Звезда. - 1930. - № 110; Искра. - 1905. - № 34; Наша заря. - 1914. - № 7; Наше дело. - 1915. - № 15; Речь. - 1913. - № 10.

²Резолюция группы оборонцев, предложенная на съезде по докладу А.Н.Потресова.// День. - 1917. - 27 августа.

³Масанов И.Ф.Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей. Т.4. Новые дополнения к алфавитному указателю псевдонимов. Алфавитный указатель авторов. Издательство Всесоюзной палаты. М., 1960; Первая русская революция. Указатель литературы. М.: Изд-во Коммунистической академии, 1930.

⁴Ленін В.І. О.М.Потресову. - 26 січня 1899 р. - Повн.зібр.творів. - Т.46. - С.18-22; Потресов А.Н. Письма к П.Б.Струве /1898-1899/. Вестник МУ. Серия 8. История. 1922. - № 6. - С.37-53.

російського суспільного руху. З поправкою на суб'єктивні оцінки і судження однодумців і опонентів О.М.Потресова, переписка дозволяє зрозуміти причини, що зумовили перехід О.М.Потресова в опозицію по відношенню до В.І.Леніна.

Листування є у вищій мірі цінним і важливим документом, тому що не лише дає основний матеріал для точного встановлення фактичної і хронологічної канви подій, але й знайомить з дійсним, іноді не відображеним в пресі, ставленням історичних діячів до тих подій, учасниками яких вони були, - з тими внутрішніми розбіжностями і поглядами, які пізніше, при внесенні суперечок в літературу, були згладжені і стерті, але точне в'яснення яких надзвичайно важливе для історика, що намагається показати індивідуальну роль кожного окремого діяча в ланцюгу історичних подій, зокрема О.М.Потресова.

В негативному плані впливає на дослідження однобічність листування, відсутність іноді відповідних листів, - і цей факт неповноти матеріалів автор змушений був враховувати. Але, незважаючи на це, в переписці є багато цікавих матеріалів для розкриття теми дисертаційного дослідження.

Методологічна, теоретична основа дисертації базуються на принципі науковості, об'єктивності та історизму. Автор послуговувався переважно суттєво-змістовним методом при дослідженні даної проблеми.

Мета дослідження. Виходячи із стану наукової розробки проблеми метою дисертаційного дослідження є комплексний і об'єктивний аналіз особистості О.М.Потресова, розгляд найбільш важливих періодів його політичної і суспільної діяльності, висвітлення його особистої позиції при вирішенні глобальних проблем російського визвольного руху.

Для реалізації цієї мети визначаються такі завдання:

- відновити історичну справедливість і дати об'єктивну оцінку особистості О.М.Потресова, який відіграв значну роль в історії російської соціал-демократії і робітничого руху;
- систематизувати все, що напрацьовано історичною наукою по відношенню до історичної особи О.М.Потресова і критично проаналізувати публікації з позицій історизму і об'єктивності;
- дослідити процес становлення О.М.Потресова як одного із лідерів соціал-демократії і виявити причини еволюції його теоретичних поглядів і мотиви переходу в опозицію більшовиків;
- ознайомитися з наявністю впливу ідей О.М.Потресова на позиції меншовиків і ліберальної течії України к.ХІХ- початку ХХ століття;
- розкрити суть поглядів і позицій О.М.Потресова, його політичної і суспільної діяльності в період між двома буржуазно-демократичними революціями;
- вивчити сторінки політичної біографії О.М.Потресова, пов'язані з революцією 1917 року, виявити його ставлення до Лютневої та Жовтневої революції 1917 року і взагалі до ідей соціалізму;
- провести широкий аналіз всієї маси виявлених праць О.М.Потресова. З'ясувати коло проблем, розробкою яких він займався;
- ввести до наукового обігу маловідомі факти про О.М.Потресова;
- обґрунтувати деякі нові підходи подальшого вивчення теми, визначити і конкретизувати ряд аспектів проблеми, що мають наукову значимість для відтворення історичної правди.

Результати, одержані автором у процесі вирішення дослідницьких завдань, виносяться на захист: 9

1. О.М.Потресов був представником нової генерації російської інтелігенції: глибоко освічена, всебічно розвинена людина, прекрасний політик і суспільний діяч, блискучий публіцист і видавець, соціал-демократ за переконанням і літератор за покликанням.

2. О.М.Потресов свідомо і цілеспрямовано проводив значну громадсько-політичну та літературну роботу: приймав активну участь у керівництві органами партійної преси; був у постійних пошуках нетрадиційних форм суспільного прогресу; приділяв велику увагу механізму думської діяльності; виступав у ролі опонента В.І.Леніна. Концептуальні відмінності у сприйманні марксизму, інтелектуальна чесність сприяли еволюції поглядів О.М.Потресова і були основною причиною ідейних розбіжностей В.І.Леніна і О.М.Потресова.

3. О.М.Потресов був неординарною людиною, повнокровною особистістю, індивідуальністю, наділеною неповторною людяністю. З іншого боку це складний, суперечливий і драматичний образ.

4. Надзвичайно велике значення ідей О.М.Потресова за самою суттю політичного і соціального прогресу. Теоретичні положення його про необхідність розвитку національної культури, про важливе значення самодіяльності мас, про виховну роль інтелігенції, про необхідність розвитку продуктивних сил і створення правової держави мають актуальність і на сучасному етапі національного відродження України.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що автор робить спробу вперше в Україні на основі широкого кола джерел і літератури відтворити історичну справедливість в оцінці

громадсько-політичної діяльності О.М.Потресова і його ролі в російському визвольному русі. В дослідженні на основі введення до наукового обігу нового фактичного матеріалу аналізуються не вивчені аспекти проблеми. В роботі розкривається значна кількість невідомих сторінок життєвої біографії О.М.Потресова. Це перше комплексне дослідження в Україні, що охоплює в цілісному вигляді узагальнюючий аналіз громадсько-політичної діяльності О.М.Потресова.

Практичне значення розробки теми полягає в тому, що основні положення і висновки дисертації можуть бути використані в наукових цілях при написанні узагальнюючих праць з історії розвитку російського визвольного руху і суспільної думки і в контексті навчально-виховного процесу вузів. Біографічне дослідження історичних постатей у навчальному процесі сприяє формуванню у молоді свідомих переконань, заснованих на глибоких наукових знаннях, а в виховному процесі є дієвим педагогічним засобом виховання прогресивно думаючого, духовно збагаченого молодого покоління.

Апробація роботи. Основні положення та висновки дослідження обговорювались на теоретичних та методичних семінарах, засіданнях кафедри загальної історії гуманітарних факультетів Київського національного університету ім.Тараса Шевченка. Окремі результати дослідження викладалися автором у доповідях на науково-теоретичних і науково-методичних конференціях Донецького технічного університету і Донецького комерційного інституту.

Структура дисертації. Мета, завдання і методологічна основа дослідження зумовили її структуру. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків і рекомендацій, списку використаної літератури і джерел.

П. ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовується актуальність теми, подається історіографічний огляд літератури і короткий аналіз джерел, формулюється мета і завдання дослідження, визначається його наукова новизна.

У першому розділі - "Формування ідейних поглядів і становлення О.М.Потресова як одного із лідерів російської соціал-демократії" аналізуються джерела формування суспільно-політичних поглядів О.М.Потресова і досліджується процес самовизначення його у російському соціал-демократичному русі.

Результати досліджень свідчать, що в кінці XIX - на початку XX століття важливе місце в плеяді відомих історичних фігур займав Олександр Миколайович Потресов. Розумний, талановитий, неординарний в почуттях і теоретичних поглядах "він ще зовсім молодок людиною дуже сильно вразив представників високої культурної еліти Росії. Якась надзвичайна винятковість його інтелектуальної суті відчувалась у ньому навіть тоді, коли ніяких офіційних суспільно-політичних реалій за ним ще не було".¹

Необхідно зазначити, що змістом його ідейного орієнтиру було прагнення до високих ідеалів, звернених у майбутнє. Суть його життєвої поведінки полягала в активній співучасті у всіх змінах в суспільстві. Особистості якості цього діяча високо оцінювали однодумці і політичні противники.

Автор звертає увагу на те, що О.М.Потресов ще замолоду виробив основні принципи життєдіяльності, в основі яких були загальнолюдські цінності і якими він незламно і непорушно керувався цілий свій вік.

¹Иванович Ст. Опыт культурно-психологического портрета.- С.13.

В розділі на основі аналітичних роздумів зроблено висновок, що цій людині через духовні і розумові передумови, самою природою була призначена роль професійного політика і літературного борця.

Проведене в дисертації дослідження дає підстави стверджувати, що О.М.Потресов дотримувався еволюційної концепції суспільного розвитку. Він визнавав, що революційний клас - це двигун прогресу, а молодь орієнтував на ціннісні відносини. Його дуже цікавила проблема історії російської суспільної думки, внаслідок чого він цінував ідейні традиції революційних діячів попередніх поколінь.

В розділі підкреслюється, що з кінця 80-х на початку 90-х років моральна свідомість привела О.М.Потресова до лав соціал-демократичного руху, і з того часу він відірвався від основного свого духовного покликання - літератора.

Автор приходять до висновку, що сімейне виховання, громадсько-політична діяльність О.М.Потресова, участь у студентських гуртках і рухах, "Союзі боротьби за визволення робітничого класу", знайомство з революційною літературою, доставка і розповсюдження в Росії нелегальної соціал-демократичної літератури, встановлення контакту із західно-європейською соціал-демократією сприяли становленню О.М.Потресова як незвичайної особистості і майбутнього лідера соціал-демократії. В дослідженні наголошується, що прийняття II з'їздом РСДРП резолюції О.М.Потресова про ставлення до ліберальної буржуазії свідчило про те, що він уже сформувався як один із лідерів соціал-демократії Росії.

В дисертації зазначено, що О.М.Потресов відіграв значну

роль у розповсюдженні ідей марксизму в Росії. На протязі тривалого періоду він стояв на чолі марксистських видань. У цій справі О.М.Потресов віддав не лише багато енергії і сил, а й всі власні матеріальні кошти.

Результати дослідження свідчать, що Олександр Миколайович був зачинателем іскрівського періоду в історії російської соціал-демократії, одним із засновників цієї партії, її моральною і інтелектуальною гордістю.

Дослідник доводить, що усвідомлення необхідності реформ у марксизмі, ідейна незгода з теоретичною концепцією В.І.Леніна з питань суспільного прогресу, інтелектуальна чесність штовхнули О.М.Потресова в ряди меншовизму. Цим був зумовлений його поступовий перехід на позиції опонента В.І.Леніна і представника альтернативної думки більшовиків та поява його на політичній арені в період революційних штурмів 1905-1907 рр. як провіденціальної людини патріотичного синтезу, що прагне до прогресу.

У другому розділі - "Ідейно-політичні погляди і діяльність О.М.Потресова в роки першої російської буржуазно-демократичної революції /1905-1907 рр./" з'ясовуються зміст, форми і методи діяльності О.М.Потресова, визначаються і аналізуються проблеми, розробкою яких він займався.

Проведене в дисертації дослідження дає право стверджувати, що в 1905-1907 роках почався новий етап діяльності О.М.Потресова, на змісті якого безпосередньо відбулось подальше піднесення революційного руху в Росії, загострення боротьби в суспільстві, вплив передових ідей.

На основі аналізу літературних джерел автор підкреслює, що виходячи із законів об'єктивного розвитку, О.М.Потресов розробляв свою теоретично-критичну концепцію соціального прогресу по-

ступово, діалектично. Які б питання він не порушував – соціальні, економічні, історичні, правові, політичні, – завжди в центрі уваги їх були народи Росії, з їх історичним минулим, з їх вірою і надією на власну незалежність. В роботі особливо наголошується, що національна ідея була провідною ниткою всієї громадсько-політичної діяльності О.М.Потресова. Усе, що почерпнув Олександр Миколайович із духовної скарбниці народу, він переробляв своїм невтомним талантом у щоденній натхненній діяльності і повертав людям у новій якості.

Автор зазначає, що в буремні революційні роки О.М.Потресов досліджував діалектику взаємозв'язку матеріального і духовного, виходячи з того, що моральність усіх прошарків і груп гарантуватиме просування вперед до правової держави. Таким чином, він порушував широке коло питань духовної сфери життя.

В розділі значна увага приділяється позиції О.М.Потресова відносно проблеми формування світогляду народних мас. Аналізується його парламентський, реформаторський шлях боротьби народу Росії. Одночасно звертається увага на те, що внаслідок характеру і стилю своєї літературної діяльності, він здебільшого звертався до інтелігентської еліти, ніж до народних мас.

В роботі розглядається відношення О.М.Потресова до марксизму. Марксизм О.М.Потресов розглядав як нову течію, що має право на гегемонію в революційному русі. Але одночасно виступав за необхідність проведення реформ у марксизмі. Цим були зумовлені його теоретична розробка ідеології меншовизму, принципово нової моделі соціал-демократичної партії і виступ О.М.Потресова у ролі опонента В.І.Леніна і більшовиків.

Грунтовний аналіз епістолярної спадщини О.М.Потресова і архівних матеріалів дає підстави стверджувати, що прекрасний

суспільний діяч, один із найкращих стилістів Росії О.М.Потресов вів велику революційну діяльність, в основі якої були покладені принципи акумуляційності /можливості кваліфіковано і адекватно виражати в своїй діяльності інтереси народу/ і інноваційності /здатності постійно висувати нові ідеї, або їх комбінувати і удосконалювати/.

Автор зазначає, що в 1905-1907 рр. О.М.Потресов був політизованою людиною нового типу: активний учасник і творець політики, представник вибору демократичної альтернативи, борець з партократією і політичними амбіціями.

Результати дослідження свідчать, що О.М.Потресов під час подій першої російської революції був яскравою фігурою, в якій слово і діло, ідеал і втілення завжди йшли поруч. Ці якості допомагали йому жити і добиватись своїх цілей, але, одночасно ускладнювали його стосунки з політичними противниками і опонентами, особливо в період між двома буржуазно-демократичними революціями.

У третьому розділі - "Громадсько-політична та літературна діяльність О.М.Потресова в 1907-1917 рр." висвітлюється громадська, політична та літературна діяльність О.М.Потресова.

Автор показує, що поразка першої російської революції, епоха реакції обумовили радикалізацію поглядів О.М.Потресова і прискрили остаточний перехід його в опозицію по відношенню до більшовизму. Дослідник підкреслює, що в цей період Олександр Миколайович займає керівні позиції в меншовізмі. Він виступає проти марксизму як світогляду і політичної доктрини більшовиків. В розділі наголошується, що для пропаганди своїх поглядів в Украї-

ні О.М.Потресов використовував різні форми і методи. Автор зазначає, що практичне втілення ідей О.М.Потресова мало позитивний результат: вони успішно засвоєвалися соціал-демократами і представниками ліберальної течії України.

В роботі звертається увага на те, що усвідомлюючи необхідність реформ у марксизмі, О.М.Потресов пояснював лише суспільно-політичне значення їх і акцентував увагу здебільшого лише на проблемі реформування партії.

Автор показує, що О.М.Потресов був постійно у пошуках нетрадиційних форм суспільного прогресу, що сприймалось багатьма, як "опортунізм" і "ліквідаторство". Ідеї конституціоналізму, реформування і парламентаризму, що склали основу політичного світогляду початкового періоду його революційної діяльності, продовжували залишатись основними орієнтирами поведінки О.М.Потресова до останнього подиху життя.

В роботі підкреслюється, що демократів О.М.Потресов розглядав як похідну принципів гуманізму і універсалізму. Велику увагу приділяв механізму думської діяльності. Продовжував відстоювати ідею реформування партії. Виступав як публіцист в соціал-демократичних виданнях "На очереди", "Наш мир", "Привет", "Возрождение", "Наша заря", "Луч", "Дело", та ін. Брав участь у збірниках "Отклики современности", "На рубеже", "Общественное движение в России в начале XX века", "Самозащита".¹

Дослідник наголошує, що не всі праці О.М.Потресова були рівнозначні за формою і змістом, глибині викладання матеріалу. Серед них були роботи наукові і популярні, невеликі за змістом

¹Первая русская революция. Указатель литературы.- М.: Изд-во Ком. акад.- 1930. - С.678.

рецензії і публіцистика, де історичні факти іноді піднімаються на пошук наукової істини. Не замикаючись на будь-якій сфері пізнання, він глибоко і всебічно досліджував коло проблем не лише вітчизняної, але і світової історії. Таким чином, О.М.Потресов по праву займає одне із центральних місць серед передових кіл інтелігенції.

У висновках викладені підсумки, зроблені узагальнення з головних проблем дослідження, висловлені деякі пропозиції.

Основні результати дисертації викладені в публікаціях автора:

1. Маловідомі сторінки історії: О.М.Потресов./ Рябцев В.П., Соловйова Р.П.; - Деп.ст. в ДНТБ України 17.10.94 № 2024-УК.94-15 с.

2. О.М.Потресов/ До питання про загальнолюдські цінності і моральність особистості./ // Матеріали регіональної науково-методической конференції.- Донецьк, 1994. - С.68-70.

3. Ринкові відносини і емансипація молоді./ // Торгівля і ринок України.- Донецьк, 1994. - С.70-71.

4. Історична особа в контексті навчально-виховного процесу/методичний аспект./ // Актуальні проблеми методичної роботи в вищій школі./ Тези доповідей/. Донецьк, 1994. - С.12.

АННОТАЦИЯ

Соловьева Р.П. "А.Н.Потресов в общественно-политическом движении России /90-е годы XIX века - 1917 г./". Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.03 - всемирная история, Донецкий университет. - Донецк, 1995.

В работе рассматривается процесс самоопределения А.Н.Потресова как одного из лидеров социал-демократии, раскрывается сущность его общественной, политической и литературной деятельности, исследуются проблемы, разработкой которых он занимался.

ANNOTATION

Solovyova Raisa Petrovna. "Potresov A.N. in public and political activity of Russia from 90-th years of the XIX century till 1917". Thesis for competition for a scientific degree of a candidate in history in speciality 07.00.03 - The World History, Donetsk University, - Donetsk, 1995.

The process of self-determination of Potresov A.N. as one of the leaders of the social-democracy is analysed in the work, also the essence of his public, political and literary activity is lightened and the problems which he worked out are also investigated.

Ключові слова: громадсько-політична діяльність, опонент, соціал-демократія, загальнолюдські цінності.

Піпп. до друку 23 11.94 Формат 60x84¹/16. Папір друк. №2. Об'єктний друк.
Умовн. друк. арк. Умовн. зарб.-вілб. Облік.-вид. арк. I Тираж 100 прим.
Замовлення № 14-882

447641

AB 32.026

AB 32.026